

А.К. Байдаков, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

М.А. Алтынбеков*, PhD, қауымд. профессор²

С. Сейфуллин атындағы ҚазАТУ

Астана қ., Қазақстан¹

Esil Univesyiti, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: miatbek@mail.ru

БАСҚАРУ ЕСЕБІНДЕГІ ШЫҒЫНДАР ЕСЕБІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТОПТАСТЫРУ

Мақала өндіріс шығындарын есепке алу және шығындарды топтастыру мәселелеріне арналған. Зерттеу барысында өндіріс шығындарын есепке алудың заманауи жүйесі бірқатар мәселелерге тап болатыны анықталды. Олардың бірі-қазіргі заманғы кәсіпорында өнім өндіруге кететін шығындарды есепке алу әдісін анықтауда бірыңғай тәсілдің болмауы. Сонымен қатар, өндіріс шығындарын олардың пайда болу орны бойынша, сондай-ақ қаржылық жауапкершілік орталығы мен өнім түрлері бойынша шығындарды есепке алуды жеткіліксіз ұйымдастыру себебінен бақылау сияқты мәселелер анықталды.

Мақалада әртүрлі авторлардың түсіндіруіндегі шығындардың жіктелуі мен топтастырылуы қарастырылады, экономистердің және құқықтық құжаттамадағы «шығындар» және «шығыстар» ұғымдарының түсіндірмесі салыстырылады. Бұл терминдерді дәл түсіну кәсіпорынның шығындары мен шығыстарын сауатты басқаруға мүмкіндік береді.

Калькуляциялау жүйелері мен әдістерінің негізгі ерекшеліктері және оларды шығындарды басқару үшін қолдану мүмкіндіктері қарастырылған. Өнімдерінің өзіндік құндарына енгізілінген өнімдерін өндіру және іске асыруға байланысты шығындар құрамдарында бөліп көрсету ережелері анықталды.

Сонымен қатар, мақалада шығыстар есебін ұйымдастырудың және өнімнің өзіндік құнын есептеудің негізгі мәселелері көрсетілген. Кәсіпорындағы өзіндік құн мөлшеріне әсер ететін факторлар және өндірістік шығыстарды басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыруға кедергі келтіретін мәселелер анықталды. Бұл зерттеуде талдау әдістері мен тәсілдері қолданылды. Жұмыста жоғарыда аталған әдістерді қолдану зерттеудің сенімділігін, теориялық тұжырымдардың дұрыстығын қамтамасыз етуге және ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: шығыстарды есептеу, шығыстар классификациясы, шығыстарды топтастыру, шығыстар, шығындар, экономика, өндіріс, компания, смета, қорлар.

Ключевые слова: учет затрат, классификация затрат, группировка затрат, расходы, затраты, экономика, производство, компания, смета, запасы.

Keywords: cost accounting, classification of costs, group of costs, expenses, costs, economy, production, company, estimate, stocks.

Кіріспе. Қазақстандық компаниялардың тәжірибесінде келесі топтар кеңінен қолданылады:

- шығындардың экономикалық элементтері (түрлері) бойынша;
- калькуляция баптары бойынша;
- шығындар туындаған орындар бойынша;
- процестер бойынша.

Шығындарды экономикалық элементтер бойынша топтастыру қандай ресурстар жұмсалғанын және шығындардың жекелеген түрлерінің жалпы сомасындағы үлесі қандай екенін анықтау үшін қажет. Жиынтық негізде материалдық шығындарды (шикізат, материалдар, электр энергиясы), еңбек шығындарын, әлеуметтік аударымдарды, үшінші тарап қызметтерін, салықтарды, амортизациялық аударымдарды және басқа да шығындарды бөлуге болады. Жиынтық негізде материалдық шығындарды (шикізат, материалдар, электр энергиясы), еңбек шығындарын, әлеуметтік аударымдарды, үшінші тарап қызметтерін, салықтарды, амортизациялық аударымдарды және басқа да шығындарды бөлуге болады.

Экономикалық элементтер бойынша топтастырылған шығындар әрқашан бастапқы болып табылады және туынды шығындарды қамтымайды. Мысалы, кәсіпорын дербес жүргізген ғимараттар мен құрылыстарды жөндеуге арналған Еңбек және материалдар шығындары басқарушылық есепте «Ғимараттар мен құрылыстарды жөндеу шығындарына» жатқызылмай, «Еңбек шығындары» және «Шикізат пен материалдар» түрлері бойынша көрсетіледі. Немесе, мысалы, кәсіпорынның өзі үшінші тарап компанияларының қызметтерін қолдана отырып жасаған

жарнамалық өнімдер «Жарнама шығындары» емес, «Жалақы», «Шикізат пен материалдар» және «Үшінші тарап ұйымдарының қызметтері» баптары аясында ескеріледі.

Шығындарды шығындар баптары бойынша топтастыру ресурстардың қандай мақсаттарға жұмсалғанын талдауға мүмкіндік береді. Осы немесе басқа бөлімшенің мазмұнының тиімділігін талдау үшін шығындарды пайда болған жерлеріне қарай топтастыру қолданылады. Бұл топтастыру шеңберінде шығындар компанияның ресурстар пайдаланылған бөлімшелеріне жатқызылады. Әдетте, шығындар орталықтары бойынша топтастыру компанияның қаржылық құрылымына сәйкес құрылады.

Мақаланың мақсаты Компанияның шығындарын одан әрі талдау үшін шығындарды топтау қағидаларын анықтау, сонымен қатар өндірістік шығыстарды басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру бойынша шешімдер ұсыну болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақалада басқару есебіндегі шығындар есебінің мәселелері және оларды топтастыру бойынша кәсіпорындар мен отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми мәліметтері ақпараттық негіз ретінде қолданылды. Зерттеу кезінде талдау, жалпылау және салыстыру әдістері пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Шығындарды есепке алу, шығындарды топтау және оларды жіктеу мәселелерін зерттеудің өзектілігі күмән тудырмайды. Меншіктің және көптеген әдістемелік негіздердің өзгеруіне байланысты шығындардың есебінің әдістері өзгерді. Күрделі Технологиялық конфигурациясы бар өнеркәсіптік өндірістердегі шығындар есебін қалыптастыру шығындарды оңтайландыруда негізделген басқару шешімдерін қабылдау үшін уақтылы экономикалық және есептік ақпараттың шұғыл қажеттілігін сезінеді.

К Друри өз зерттеулерінде компания шығындарының жіктелуін келесідей ашады:

- негізгі құралдар мен ақша қаражатынан (шетел валютасынан басқа), тауарлардан, өнімдерден ерекшеленетін өзге де активтерді сатуға және өзге де есептен шығаруға байланысты шығыстар;
- шарттардың талаптарын бұзғаны үшін айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары;
- кредиттік компания ұсынатын қызметтерге ақы төлеуге қатысты шығыстар;
- талап қою мерзімі өткен сомалар, дебиторлық берешек, өндіріп алу мүмкін емес басқа да борыштар, бағамдық айырма (теріс);
- төтенше жағдайлардан туындайтын шығындар-табиғи апат, өрт, апат

К. Друри өзіндік құнды есептеу үшін шығыстарды мынадай белгілер бойынша жіктеуді ұсынады:

- өнімнің өзіндік құнына қатыстылығы бойынша шығыстар өнімнің өзіндік құнына қосылатын және кірмейтін болып бөлінеді;
- шығындардың экономикалық құрамы бойынша шығыстар элементтері мен баптары бойынша топтастырылады;
- жүзеге асырудағы экономикалық рөлі бойынша өндіріс шығыстары негізгі және үстеме болып бөлінеді;
- біртектілік құрамы бойынша бір элементті және күрделі шығындарды ажыратады;
- өнімнің өзіндік құнына қосу тәсілі бойынша шығыстар тікелей және жанама болып бөлінеді;
- кезеңділігі бойынша шығыстар ағымдағы және біржолғы болып бөлінеді;
- өндіріске қатысу бойынша өндірістік және өндірістен тыс шығындарды (кезең шығындарын) жіктейді;
- өнімділігі бойынша өнімді және өнімді емес шығыстарды ажыратады;
- нормалау мүмкіндігі бойынша шығыстар нормаланатын және нормаланбайтын болып бөлінеді;
- сатудың уақытша кезеңдері бойынша шығыстар алдыңғы кезеңнің, есепті кезеңнің және болашақ кезеңдердің шығыстарына бөлінеді [1].

Сипаттамалары бойынша топтастырудан басқа, шығыстар В.Э. Керимов ұсынатын тағы бірнеше бөлімдерде жіктеледі:

- техникалық-экономикалық мазмұны бойынша олар негізгі және үстеме болып бөлінеді;
- құрамның біртектілігі бойынша шығындар қарапайым және күрделі болып бөлінеді;
- өнімнің нақты түрлерінен өзіндік құнға қосу тәсілі бойынша шығындар тікелей және жанама болып бөлінеді;
- өндіріс көлеміне қатысты шығындар шартты-ауыспалы және шартты-тұрақты болып жіктеледі;
- өндірістік процеске қатысу бойынша шығындар өндірістік және коммерциялық болып бөлінеді;
- жұмсаудың орындылығы бойынша шығындар өнімді және өнімсіз болып бөлінеді;
- пайда болу жиілігі бойынша шығындар ағымдағы және біржолғы болып бөлінеді;

- пайда болу орындары бойынша (жауапкершілік орталықтарына) шығындар қызметкер, бригада, учаске, цех және кәсіпорын бөлінісінде бөлінеді [2].

Осыған байланысты біздің пікірімізше шығыстардың баптары, шығындардың көптеген түрлері бар деп санаймыз, сондықтан олардың әртүрлі сипаттамалары бойынша жіктелуін білу керек деп ұсынамыз:

- өнімнің жекелеген түрлерін өзіндік құнына жатқызу тәсілі бойынша, тікелей және жанама болып бөлінеді;

- өндірістік (технологиялық) процеске қатысты негізгі және үстеме;
- құрам бірлігі бойынша, бір элементті және кешенді;
- өндіріс көлеміне қатысты шартты-ауыспалы және шартты-тұрақты;
- тиімділігі бойынша, өнімді және өнімді емес;
- нормалау мүмкіндігі бойынша, нормаланатын және нормаланбайтын;
- пайда болу мерзімділігі бойынша, ағымдағы және бір жолғы;
- өндіріс процесіне қатысу бойынша, өндірістік және өндірістен тыс;
- бизнес-жоспарда көрсету бойынша, жоспарланатын және жоспарланбайтын;
- салық салу есебі бойынша есеп беретін және есептелмейтін.

Нәтижелер мен талқылау. Ресейлік ғалымдардың шығындарды жіктеуін зерттеуінен қорытынды жасау қажет, яғни Қазақстанда шығындарды шығыстардан қатаң бөлу жүргізіліп жатыр және шығыстарды топтастыруда бұл маңызды рөл атқарады деп табуымыз керек. Ресейлік басылымдарда мұндай қатаң бөлім жоқ, және бұл шығыстарды қалыптастыру мен шығыстарды жіктеуде дұрыс емес көрсеткіштер тудырады.

«Шығындар әдеттегі түрлері бойынша шығындар есебінен қалыптастырылады:

- шикізатты, материалдарды, тауарларды және материалдық-өндірістік қорларды сатып алу бойынша;

- өнімді өндіру, жұмыстарды жүзеге асыру және қызметтерді көрсету мақсаттары үшін материалдық-өндірістік қорларды қайта өңдеу бойынша;

- өнімдерді (жұмыстарды, қызметтерді) және тауарларды сату бойынша» [3].

Алғашқы екі тармақ шығындарды ескереді, соңғы тармақ шығыстарды ескереді. Бұл бағытта отандық авторлардың жарияланымдарын зерттеу шығындар мен шығыстардың нақты бөлінуін көрсетеді.

«Шығындар» анықтамасына өндірістегі жұмыстарды орындауға қатысты активтердің (материалдардың, ақша қаражатының) азаюы немесе міндеттемелердің (көбінесе еңбекақы мен салықтар бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешектің) ұлғаюы болып табылады.

Компанияның (ұйымның) ақшалай нысандағы шығыстары өндірілген өнімнің өзіндік құны болып табылады» [4].

«Шығындар» және «Шығыстар» ұғымдарын толық анықтауға болмайды. Қаржылық есептілік стандарттары бойынша «Шығындар» активтерді шығару немесе пайдалану, сондай-ақ қатысушылар (құрылтайшылар) арасында капиталды бөлуден өзгеше капиталдың азаюына әкелетін міндеттемелердің шығу түріндегі есепті кезеңдегі кірістің азаюы болып табылады [5].

Қазақстанда шығыстарды есепке алу үшін шығыстарды есепке алу шоттары бөлінді: 8100, 8110, 8200, 8210, 8300, 8310, 8400, 8410, шығындарды есепке алу үшін өз шоттары бар: 7000, 7010, 7100, 7110, 7200, 7210, 7300, 7310, 7320, 7330, 7340, 7400, 7410 және т.б. [6].

Стандартқа сәйкес өнімнің (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) өндірістік құнына «енгізілмейтін» шығындар олар шеккен есепті кезеңдегі шығындар ретінде танылады:

- қорларды өткізу бойынша шығындар;
- әкімшілік шығындар;
- қаржыландырылған жалдау бойынша пайыздарды төлеу бойынша шығындар;
- қаржы құралдарының әділ құнының өзгеруінен болған шығындар;
- активтердің шығуы бойынша шығындар;
- бағамдық айырма бойынша шығындар;
- резервтер құру және үмітсіз талаптарды есептен шығару бойынша шығындар;
- операциялық жалдау бойынша шығындар.

Жоғалтулар:

- өндірістік қорлардың арзандауынан болған жоғалтулар;
- тұрып қалудан болған жоғалтулар, айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары;
- кінәлі адамдар болмаған кездегі жоғалтулар;
- сот, төрелік шығындар;

- консервацияланған күрделі құрылыс объектілерін және негізгі құралдарды ұстау бойынша шығындар;

- дебиторлық берешекті есептен шығарудан болған зияндар.

Өнімнің өзіндік құнына енгізілетін шығыстар тізбесі №2 «Қорлар» ХҚЕС-те келтірілген [7]. Шығыстарды өнімнің, жұмыстардың және қызметтердің өзіндік құнына қосудың сенімділігі бухгалтерлік есепті ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. № 2 «Қорлар» ҚЕХС-да көрсетілмеген тауар өндіруші үшін шаруашылықтағы шығыстар құрамының ерекшеліктерін қарастырамыз.

Бұл шығыстар:

- өнімнің жаңа түрлерін дайындауға байланысты-инновациялық процесс;
- өнертабыстармен және өндірісті рационализациялаумен, жаңа өнімнің тәжірибелік үлгілерін дайындаумен және сынаумен;

- өнімдер мен көрмелердің таныстыруын ұйымдастырумен;

- авторлық сыйақылар бойынша төлемдер, патенттер және авторлық (құқықтар) куәліктер;

- қауіпсіздік техникасын қамтамасыз ету бойынша;

- жұмыс істемеген уақытты, қосымша демалыстарды төлеу бойынша;

- негізгі құралдарды, жабдықтарды ұдайы өндіруге, монтаждауға, іске қосу-жөндеу жұмыстарына.

Бүгінгі таңда нарық жағдайында компанияның есеп саясатын өндіріс шығыстарының есебін ұйымдастыру саласында әзірлеу қажет, сонымен бірге шығыстарды есепке алу объектісі тұрғысынан бизнес-жоспар құруды ескере отырып жүзеге асыру қажет. Бизнес-жоспардың мақсаты-нақты шығыстарды бақылауды жүзеге асыру, сонымен бірге күтпеген шығыстар, экономикалық тұтқалармен, нақты сандық есептеулермен цехтың өндірістік процестерін басқару болып табылады. Бұл талап өнім өндірісінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, өнім өндіруге жұмсалатын шығыстарды төмендету жолдарын іздестіру, табыс алу және оны ұлғайту мақсатында нарықтық экономиканы қалыптастырудың «уақытымен» туындады.

Егер біз басқарушылық есеп тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда шығыстардың өзіндік жіктелуі бар. К.Друри өнімнің өзіндік құнын басқару жүйесіндегі шығыстардың есебін ұсынады: "Өндіріс шығындарын есепке алудың және өнімнің өзіндік құнын калькуляциялаудың негізгі міндеттері-өндірілген өнімнің көлемін, ассортиментін және сапасын, орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтерді есепке алу және осы көрсеткіштер бойынша жоспардың орындалуын реттеу; өнімді өндіруге жұмсалатын нақты шығындарды есепке алу және шикізатты, материалдық, еңбек және басқа да ресурстарды өндіріске қызмет көрсету және басқару, өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау жөніндегі шығыстардың белгіленген сметаларының сақталуын бақылау және өнімнің өзіндік құны бойынша жоспардың орындалуын бақылау; өнімнің өзіндік құнын төмендету бойынша құрылымдық бөлімшелер мен басқа да шығыстар орталықтары қызметінің нәтижелерін анықтау; өнімнің өзіндік құнын төмендету резервтерін анықтау» [8]. Ғалымдардың жауапкершілік орталықтары түсінігін және олардың жіктелуін ашуы және шығыстар орталықтары бойынша шығыстарды есепке алуы мақұлдауға лайық.

Осы анықтамаға сүйене отырып, болашақта экологиялық шығыстарды екі нұсқа бойынша ажыратуға болады.

1. Шаруашылық жүргізуші субъектіге тиесілігіне қатысты: ішкі және сыртқы экологиялық шығындар.

2. Шығыстардың туындауына қатысты: қоршаған ортаны қорғауға арналған шығыстар және қоршаған ортаға түсетін жүктемеге арналған шығыстар.

Ішкі қоршаған ортаны қорғау шығыстары - бұл оларды өндіретін компания төлеуі тиіс шығыстар. Олардан айырмашылығы, сыртқы шығындар-бұл экономикалық қызметтен туындайтын, нарықтық қамтылмаған және бағаланбаған, үй шаруашылықтарына, фирмаларға немесе қоғамға жоғары шығындар немесе шығыстар (мысалы, бүлінген ескерткіштерді жөндеу) немесе материалдық емес шектеулер ((мысалы, адамдардың денсаулығына теріс әсер ету, орманның рекреациялық функциясын жоғалту) нысанындағы теріс әсер болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғау шығыстары (оларды экологиялық түсіру шығындары деп те атайды) – бұл ұйым кәсіпорында қоршаған ортаны қорғау үшін мақсатты түрде пайдаланатын бағаланған тауарлар. Бұған мыналар кіреді:

- қоршаған ортаны қорғау бойынша аддитивті және интеграцияланған техникаға арналған инвестициялық және ағымдағы шығындар (мысалы, персоналға арналған шығындар, жөндеу жұмыстарына арналған шығындар, амортизациялық аударымдар, пайыздық төлемдер;

- экологиялық басқару жүйесіне арналған шығындар (мысалы, қоршаған ортаны қорғауды басқару үшін техникалық қызмет көрсету шығындары, тіркеу жарнасы);
 - сырттан өндірістік қызмет көрсетуге кеткен шығындар (мысалы, мемлекеттік бақылау, экологиялық кеңес).

Экологиялық ауыртпалық шығындары қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеуге арналған шығындар болып табылады.

В.И. Петрова шығыстардың неғұрлым тар және кең жіктелуін ұсынады [9]. Олар келесі қосымша белгілерді ажыратады:

- өндіріс кезіндегі экономикалық рөлі бойынша (негізгі және үстеме шығыстар);
- өзіндік құнға қосу әдісі бойынша (тікелей және жанама шығыстар);
- өндіріс көлеміне қатынасы бойынша (ауыспалы және белгіленген шығыстар).

Басқару есебінің мақсаттарына сәйкес шығыстар келесідей жіктеледі:

1. Шығыстарды есептеу және жоспарлау:

- кіріс етілген және өткен;
- дайын өнімнің қалдықтары, аяқталмаған өндіріс және сатылған өнім арасында мерзімді және бөлінетін;

- тікелей және жанама;
- негізгі және үстеме;

- жабдықты ұстау және пайдалану бойынша шығындар (ЖҰПШ), жалпы шаруашылық (ЖШШ), коммерциялық (КОМ).

2. Шешім қабылдау:

- ауыспалы және тұрақты (шартты-ауыспалы, шартты-тұрақты, прогрессивті және дегрессивті шығыстар);

- шешім қабылдау кезінде қабылданатын және назарға алынбайтын (релевантты және релевантты емес);

- жүктелген;
- қайтарылмайтын;
- шекті және өсімді.

3. Шығыстарды бақылау және реттеу:

- бақыланатын және бақыланбайтын;
- реттелетін реттелмейтін;
- нормативтік (сметалық) және нақты [10].

Терең зерттеу негізінде біз 1-кестеде келтірілген белгілер бойынша шығыстарды жіктеуге әрекет жасадық.

1-кесте

Өндіріс шығындарын белгілері бойынша жіктеу*

	Жіктелінетін топ	шығыстар
1	Өндіріс процесінде экономикалық рөл бойынша шығындар	негізгі және үстеме
2	өнімнің өзіндік құнына жатқызу тәсілі бойынша	тікелей және жанама
3	шығындар құрамы бойынша	бір элементті және кешенді
4	өндіріс көлеміне қатысты	ауыспалы және тұрақты
5	шығындардың туындау кезеңділігі бойынша	ағымдағы және біржолғы
6	басқару функциялары бойынша	өндірістік, әкімшілік, коммерциялық
7	тағайындау тиімділігі бойынша	өнімді және өнімсіз
8	бақылау мүмкіндігі бойынша	реттелетін және реттелмейтін
9	орташа дәрежесі бойынша	жалпы және орташа
10	кірісті генерациялау кезеңіне шығындарды жатқызу тәртібі бойынша	өнім мен кезеңге

* [11] мәлімет негізінде автормен құрастырылған

Өндіріс кезіндегі экономикалық рөл бойынша шығыстар негізгі және үстеме болып бөлінеді. Шығыстарды белгілі бір өнімді өндіруге жатқызу әдісі бойынша тікелей және жанама шығыстар болып бөлінеді. Өндіріс көлеміне қатысты шығыстар ауыспалы және тұрақты болып жіктеледі [11].

Бұл салада терең зерттеуді Қазақстан ғалымдары шығыспарды жіктеу нәтижесінде шығыспарды бөлу топтамаларын жетілдіру саласында жүргізді.

«Жіктеу дегеніміз-әр түрлі шығыстарды белгілі бір белгілері бойынша біртекті топтарға бөлу және біріктіру»[12]. Бөлу-бұл экономикалық элементтер немесе шығыстар баптары бойынша аналитикалық есепті ұйымдастыру болып табылады.

«Өндірістік шығыстарды жіктеу деп экономика салаларының алуан түрлілігіне қарамастан, өнімнің немесе қызметтің өзіндік құнын реттеудегі шығыстарды жүйелеу мен топтауды түсіну керек. Өндірістік шығыстарды жіктеу әдісі бойынша құрылымдау бірыңғай көрсеткіштерді өндірісті есепке алу, жоспарлау және басқаруда, сонымен қатар осы шығыстарды басқаруда қолдануға ықпал етеді» [13].

«Басқарушылық есептегі шығыстардың жіктелуі өте алуан түрлі және қандай басқарушылық мәселені шешуге байланысты болады. Осыған байланысты басқарушылық есептің негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- өндірілген өнімнің өзіндік құнын есептеу және алынған кірістің мөлшерін анықтау;
- басқарушылық шешім қабылдау және жоспарлау;
- жауапкершілік орталықтарының өндірістік қызметін бақылау және реттеу.

Қойылған міндеттердің әрқайсысының шешімі өзінің жіктелуіне сәйкес келеді.

Осыған байланысты шығыстарды топтастыру негізгі және үстеме шығыстарды бақылау мен басқаруды жетілдіру үшін қажетті басқару есебінің маңызды элементі болып табылады.

В. Л. Назарова өз зерттеулерінде мыналарды ұсынады:

- өндірілген өнімді есептеу және бағалау үшін шығыстарды топтастыру;
- шешім қабылдау және жоспарлау үшін шығыстарды топтастыру;
- шығыстарды басқару мақсатында бақылау және реттеу процестерін жүзеге асыру үшін шығыстарды топтастыру[14].

Қорытынды. Біздің ойымызша, экологиялық шығыстарды есепке алу-бұл компанияның және оның өнімдерінің қоршаған ортаға әсерінен туындайтын барлық шығыстарды есепке алуға қызмет ететін компанияның ішкі құралы болып табылады. Экологиялық менеджменттің нақты құралдарынан айырмашылығы, экологиялық шығыстарды есепке алу өндірістегі бухгалтерлік есеп жүйесіне негізделген және қоршаған ортаға байланысты процестерді білдіреді. Ал шығыстарды жіктеу-бұл шығыстарды өнім түрлері бойынша жүйелеу болып табылады. Компанияда басқарушылық және өндірістік есепті ұйымдастыру үшін пайдаланылатын шығыстарды жіктеу шығыстарды басқару жүйесін қалыптастырудың және дұрыс басқару шешімдерін қабылдаудың маңызды құралы болып табылады.

Шығындарды жіктеудің мақсаты-өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнының неғұрлым сенімді көрінісін анықтау және өндірістік шығындарды қолдану сапасын жақсарту бойынша басқарушылық шешімдер қабылдау үшін шығындарды дұрыс топтастыруды жүзеге асыру болып табылады.

Осыған байланысты шығындарды басқарудың тиімділігіне сүйене отырып, шығындарды басқаруды ұйымдастыру оны жетілдіруді қажет етеді. Өндірісті басқарудың озық әдістерін қолдану жұмыс түрлері бойынша, шығындар орталықтары бойынша шығындарды егжей-тегжейлі есепке алуды қажет етті. Жауапкершілік орталықтары бойынша шығындарды есепке алу әдістемесін қолданудағы өзектілігі, бұрын-соңды болмағандай уақтылы және есепте бөлектеумен күмән тудырмайды:

- шығындар орталығы;
- табыс орталығы;
- шығыстар орталығы;
- менеджмент (басқару) орталығы.

Шығындарды бақылау және өндіріс түрлері бойынша, өндіріс ішінде, шығындардың пайда болу орындары бойынша, шығындар орталықтары бойынша, жұмыс және қызмет түрлері бойынша басқару мақсатында ақпараттық қамтамасыз етуді басқарушылық есепке алудың негізгі әдісі ретінде ақпаратты алудың негізгі тәсілдерінің бірі ретінде шаруашылық жауапкершілік орталықтары (ШЖО) бойынша шығындарды есепке алуды ұйымдастыруды ішкі есепке алу негізінде аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Друри К. Управленческий и производственный учет. Вводный курс / К. Друри. – М.: Юнити, 2019. – 320 с.
2. Керимов В.Э. Бухгалтерский управленческий учет: Практикум для бакалавров / В.Э. Керимов. – М.: Дашков и К, 2016. – 96 с.
3. Булгакова, С.В. Управленческий учет (для бакалавров) / С.В. Булгакова. – М.: КноРус, 2018. – 320 с.
4. Друри, К. Управленческий и производственный учет: Учебник. / К. Друри. – М.: ЮНИТИ, 2015. – 1423 с.
5. Тайгашинова К.Т. Управленческий учет. – Алматы: ТОО «Издательство ЛЕМ», 2010. – 350 с.
6. Типовой план счетов бухгалтерского учета. – <http://www.buh-info.kz>
7. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 2 «Запасы». – <https://online.zakon.kz>
8. Друри, К. Управленческий и производственный учет: Учебный комплекс / К. Друри. – М.: Юнити, 2019. – 224 с.
9. Петрова, В.И. Управленческий учет и анализ. С пример.из рос.практ.:Учебное пособие / В.И. Петрова, А.Ю. Петров, И.В. Кобищан. – М.: Инфра-М, 2016. – 240 с.
10. Серебрякова Т.Ю. Управленческий учет: Учебник / Т.Ю. Серебрякова, О.А. Бирюкова, Е.А. Иванов. – М.: Инфра-М, 2018. – 128 с.
11. Полковский, Л.М. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для бакалавров / Л.М. Полковский. – М.: Дашков и К, 2016. – 256 с.
12. Акимова Б.Ж., Махамбетова А.О., Айтхожина Л.Ж., Кажмухаметова А.А. Стратегический управленческий учет: учебное пособие // Алматы: New book, 2021. – 256 с.
13. Тайгашинова К.Т. Теория и методология учета затрат и калькуляция продукции, работ и услуг: учебное пособие / К.Т. Тайгашинова. – Алматы: Экономика, 2014. – 137 с.
14. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет: учебное пособие. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2011. – 624 с.

REFERENCES

1. Druri K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet. Vvodnyj kurs / K. Druri. – М.: Juniti, 2019. – 320 s. [in Russian]
2. Kerimov V.Je. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: Praktikum dlja bakalavrov / V.Je. Kerimov. – М.: Dashkov i K, 2016. – 96 s. [in Russian]
3. Bulgakova S.V. Upravlencheskij uchet (dlja bakalavrov) / S.V. Bulgakova. – М.: KnoRus, 2018. – 320 s. [in Russian]
4. Druri K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet: Uchebnik. / K. Druri. – М.: JuNITI, 2015. – 1423 s. [in Russian]
5. Taigashinova K.T. Ypravlencheskii uchet: Ycheb.posobie – Almati: Ekonomika, 2008. – 333 s. [in Russian]
6. Tipovoi plan schetov byhgalterskogo ucheta. – <http://www.buh-info.kz> [in Russian]
7. Mejdynarodnii standart finansovoi otchetnosti (IAS) 2 «Zapasi». – <https://online.zakon.kz> [in Russian]
8. Druri K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet: Uchebnyj kompleks / K. Druri. – М.: Juniti, 2019. – 224 s. [in Russian]
9. Petrova V.I. Upravlencheskij uchet i analiz. S primer.iz ros.prakt.:Uchebnoe posobie / V.I. Petrova, A.Ju. Petrov, I.V. Kobishhan. – М.: Infra-M, 2016. – 240 s. [in Russian]
10. Серебрякова Т.Ю.Управленческий учет: Учебник / Т.Ю. Серебрякова, О.А. Бирюкова, Е.А. Иванов. – М.: Инфра-М, 2018. – 128 s. [in Russian]
11. Polkovskij, L.M. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: Uchebnik dlja bakalavrov / L.M. Polkovskij. – М.: Dashkov i K, 2016. – 256 s. [in Russian]
12. Akimova B.Zh., Mahambetova A.O., Ajthozhina L.Zh., Kazhmuhametova A.A. Strategicheskij upravlencheskij uchet: uchebnoe posobie // Almaty: New book, 2021. – 256 s. [in Russian]
13. Taigashinova K.T. Teoriya i metodologiya ucheta zatrat i kalkulyaciya prodykcii, rabot i uslyg: Ychebnoe posobie / K.T. Taigashinova. – Almati: Ekonomika, 2014. – 137 s. [in Russian]

14. Nazarova V.L. Byhgalterskii uchet: Uchebnoe posobie. – Almati: Almatikitap baspasi, 2011. – 624 s. [in Russian]

Байдаков А.К., Алтынбеков М.А.

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ЗАТРАТ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ И ИХ ГРУППИРОВКА

Аннотация

Статья посвящена проблемам учета затрат на производство и группировки затрат. В ходе исследования было выявлено, что современная система учета производственных затрат сталкивается с рядом проблем. Одна из них – отсутствие единого подхода к определению метода учета затрат на производство продукции на современном предприятии. Кроме того, выявлена такая проблема, как контроль за производственными издержками по причине недостаточной организации учета расходов по месту их возникновения, а также по центру финансовой ответственности и разновидностям продукции.

В статье рассматривается классификация и группировка затрат в трактовке различных авторов, сравниваются интерпретации понятий «затраты» и «расходы» у экономистов и в нормативно-правовой документации. Точное понимание данных терминов позволит грамотно управлять затратами и расходами предприятия.

Рассмотрены главные особенности систем и методов калькулирования и возможности их применения для управления себестоимостью.

Кроме того, в статье излагаются основные проблемы организации учета затрат и расчета себестоимости продукции. Выделены факторы, влияющие на величину себестоимости на предприятии, и проблемы, препятствующие формированию эффективной системы управления производственными затратами. В данном исследовании были применены методы анализа и графический метод. Использование в работе выше названных методов позволило обеспечить достоверность исследования, правильность теоретических выводов и разработать рекомендации.

Baidakov A., Altynbekov M.

PROBLEMS OF COST ACCOUNTING IN MANAGEMENT ACCOUNTING AND THEIR GROUPING

Annotation

The article is devoted to the problems of accounting for production costs and cost grouping. In the course of the study, it was revealed that the modern system of accounting for production costs faces a number of problems. One of them is the lack of a unified approach to determining the method of accounting for production costs in a modern enterprise. In addition, such a problem as control over production costs has been identified due to insufficient organization of cost accounting at the place of their occurrence, as well as by the center of financial responsibility and product varieties.

The article reviews the classification and grouping of costs in the interpretation of various authors, compares different interpretations of the concepts of "costs" and "expenses" in economists and in regulatory documentation. An accurate understanding of these terms will allow you to competently manage the costs and expenses of the enterprise. The main features of the calculation systems and methods and the possibilities of their application for cost management are disclosed. In addition, the article outlines the main problems of organizing cost accounting and calculating the cost of production. The factors influencing the value of the cost at the enterprise and the problems preventing the formation of an effective system of management of production costs are highlighted. In this study, the methods of analysis and the graphical method were applied. The use of the above-mentioned methods in the work made it possible to ensure the reliability of the study, the correctness of theoretical conclusions and to develop recommendations.

